

مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل برگزار می کند:

کارگاه پل های تاریخی اصفهان در مطالعات تاریخ شفاهی معماری

(با نگاه ویژه به اسناد توصیفی و تصویری در بازنمایی پل خواجه)

با حضور دکتر نیما ولی بیگ

مکان: خیابان باغ گلدسته، سالن آموزش کتابخانه مرکزی

زمان: دوشنبه ۲۰ آبان ۹۸ ساعت ۱۷

(شرکت برای عموم علاقمندان آزاد و رایگان)

تلفن رزرو: ۳۲۲۴۵۱۸۴ - داخلی ۱۵

سبحان الله

به نام خدا

در بسیاری از شهرها رودخانه از بین آنها عبور می‌کند همچون ونیز، لندن، پاریس و سایر شهرهای مختلف دنیا و شهر را به دو پاره تقسیم کرده است پاره بالایی و پایینی شمالی و جنوبی و یا شرقی و غربی. این اتفاق در اصفهان نیز افتاده و رودخانه زاینده رود شهر را به دو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم می‌کند به گونه ای که در مرور زمان یک طرف رودخانه بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد برای ساخت و ساز تا طرف دیگر و در این بین اتفاقاتی حادث می‌شود که برخی مجبور می‌شوند خارج از محدوده شهر زندگی کنند و این یعنی در جنوب رودخانه در چند دوره این اتفاق می‌افتد و عمده ترین یک جا نشینی‌هایی که در جنوب اصفهان اتفاق می‌افتد یکی متعلق به زرتشتیان است که پیش از آرامنه در جنوب اصفهان ساکن هستند و یکی هم در زمان صفویه با آمدن آرامنه و کوچ اجباری آنها از شمال به سمت ایران آرامنه ساکن خواهند و اینها نیاز به ارتباط دارند با خود شهر و چند مفهوم گوناگون این جا پدید می‌آید که پل‌ها بار معنایی گوناگونی پیدا می‌کنند همچون پل‌هایی که بار معنایی دینی پیدا می‌کنند و یا پل‌هایی که بار معنایی اقتصادی پیدا می‌کنند و پل‌های دیگر در این مقال در چند زمینه مجال گفتگو داریم یکی ارتباط پیدا کردن از طریق این پل‌ها و یکی هم مکان شکل‌گیری این پل‌ها را با هم بررسی می‌کنیم و علت ساخت این پل در این مکان و نوع کاربری را مورد بررسی قرار می‌دهیم در ساخت پل‌ها مانند ساخت سایر بناهای تاریخی عمده ترین مبحث فرایند طراحی پل بر پایه پایداری پل بوده است برای همین همیشه تلاش شده پیش از ساخت پل محل ساخت پل توسط معمار در رودخانه‌ها مورد بررسی قرار بگیرد و جایی پل را بسازند که بستر مقاومت کافی داشته باشد جایی مثل پل خواجو جایی که بستر بتواند بار ناشی از پل را تحمل کند و یا بار هیدرولیکی ناشی از برخورد آب هست با پایه‌های پل را هم بتواند تحمل کند.

پل‌ها را اصولاً با قواعد زیر می‌ساختند اول یک موقعیت سوق الجیشی که راه‌ها را به هم وصل کند و مکان مناسبی باشد، برای همین پلی مثل پل خواجو و یا پلی مثل پل شهرستان و پلی مثل پل مارنان را طبق اسناد به دست آمده در جایی ساخته‌اند که از قبل پلی در آنجا وجود داشته است اما پلی سی و سه پل و پل جویی دلایل دیگری برای ساخت داشته‌اند که بعداً به آن می‌پردازیم.

در ادبیات شفاهی اطلاعات چندانی راجع به پل‌ها در دست نیست دو منبع خوب راجع به ساخت پل‌ها وجود دارد یکی کتابی که در سده ۴ توسط کرجی دانشمند ایرانی نوشته می‌شود که نام استخراج آب‌های پنهانی است و در آن جا توضیح می‌دهد که پل را چگونه می‌سازند و حتی راجع به ملات‌های پل صحبت می‌کند چگونگی استفاده از آهک را در ملات‌های پل می‌گوید و مخاطب را تا حدودی با ساخت پل آشنا می‌کند اما هیچ منبع دیگری به فرایند ساخت پل‌ها نکرده است تنها جایی که ما پل‌ها را به صورت مستقیم می‌بینیم در اشعار است و عمدتاً در اشعار هم مبحث پایداری مطرح است و در مبحث پایداری هم هندسه پل و کالبد پل است که تاثیر گذار است. مبحث امروز در ساخت و ساز مبحث تنش است اما در گذشته مبحث پایداری بیشتر مورد توجه بوده است. پایداری را با هندسه تامين می‌کرده اند و جالب این است که بدانید در بسیاری از منابع این دو واژه در کنار یکدیگر آمده اند واژه هندسه و پایداری همیشه کنار یکدیگر آمده اند مانند دو بیتی از شاعر بزرگ فردوسی که در اینجا آمده

برانوش را گفت گر هندسی

پلی ساز آنجا چنان چون رسی

که ما بازگردیم و آن پل به جای

بماند به دانایی رهنمای

واژه هندسی را جای به جای در شاهنامه گونه ای به کار برده است که مستقیماً مرتبط کرده با فن پایداری ساختمان.

و اما مکان پل‌ها، چند جا راجع به مکان پل‌ها صحبت کرده اند در ایران به چند شکل پل ساخته می‌شود یکی پل در آب و یکی پل در خشکی و جالب است بدانید در مناطق مرکزی هیچ وقت پل را در آب نساختند و بر اساس اسنادی که مانده هیچ کدام از پل‌های اصفهان در آب ساخته نشده است. یعنی در ابتدا مسیر آب را تغییر می‌دادند سپس پل را احداث می‌کردند و پس از پایان کار مجدداً آب را در بستر خود جاری می‌ساختند برج گنجعلی خان که مکان آن در مقابل هتل کوروش است یکی از این ترفندهایی است که جهت جلوگیری از مسیر عبور مرور آب ساخته شده است و اگر در پارک به قسمت جلوییه هتل کوروش دقت بفرمایید جایی از این عمارت و

تغییر مسیر آب را خواهید دید. اما در حوزه غرب ایران همچون کرمانشاه، ایلام، یاسوج و ... به دلیل شدت بسیار بالایی که آب داشته که آب در بستر سنگی قرار گرفته و تپه‌های سنگی در دو طرف رودخانه قرار داشته امکان تغییر مسیر آب برای آنها وجود نداشته برخی نوشته‌ها حاکی از آن است که در این مناطق پل را در آب می‌ساخته‌اند برای آشنا شدن با فناوری ساختن پل در آب آقای دکتر کورس در دهه چهل کتابی نوشته‌اند به نام «آب و فن آبیاری در ایران باستان» که البته بخشی از اینها حدس‌هایی است که باستان‌شناسان زده‌اند و بخش دیگر آن بر پایه کاوش‌هایی است که انجام شده است و علامت سوال‌های بسیاری به جای مانده است که این پل‌ها چگونه ساخته شده است و آن هم درون آب با آن شدت آب. پس جای قرارگیری پل بسیار مهم است که پل در جایی قرار بگیرد که پل کمترین عرض را داشته باشد، بیشترین تردد را داشته باشد، مکانی باشد که مسیر حرکتی باشد مخصوصاً پل‌های بین شهری که مسیرهای خاصی را مشخص می‌کرده‌اند که دقیقاً برای تردد مردم کاربرد داشته باشد یکی از این پل‌ها در اصفهان پل شیراز است برخلاف برخی از افکار مردم عامی پل شیراز پل خواجه‌است نه پل سی و سه پل و دلیل آن را در ادامه صحبت خدمتتان عرض خواهم کرد.

کهن‌ترین پلی که آثاری از آن به جای مانده است پل شهرستان است. چنانچه به نقشه پل‌ها از بالا نگاهی بیندازیم متوجه می‌شویم که هیچ یک از پل‌های اصفهان به جز سی و سه پل به صورت یک خط مستقیم نیستند چنانچه به مسیر رودخانه دقت کنیم می‌بینیم که امتداد رودخانه‌ها در یک مسیر نیست و پل‌ها با امتداد مسیرهای اصلی شکل نگرفته‌اند و این دلیل دارد که به آن می‌پردازیم. پل غدیر، پل شهرستان، پل فردوسی، پل خواجه، پل جویی، پل فردوسی، پل سی و سه پل، پل آذر، پل فلزی و پل مارنان. با نگاه به نقشه هوایی متوجه می‌شویم که پل‌ها الزاماً در امتداد همدیگر کشیده نشده‌اند در این جا نحوه قرارگیری رودخانه و پل را مد نظر قرار می‌دهیم در نقشه‌های به جای مانده از پاسکال کوست مسیرها بسیار منظم کشیده شده است و اشتباه دیگری که این نقشه دارد میدان نقش جهان را کاملاً شمالی و جنوبی کشیده است یعنی محور نقش جهان را با محور چهارباغ یکی کشیده‌اند البته با توجه به زمان ترسیم این نقشه باید بدانیم این یک نقشه ارزشمند است. هسته‌های اصلی شهر در شمال رودخانه

قرار گرفته اند و در قسمت جنوبی شهر نیز یک هسته اصلی وجود دارد و آن مکان زرتشتیان است طبق گفته اسناد توصیفی شاه عباس بعد آنها را از این مکان بیرون می‌کند و آنها در مکانی مابین پل خواجه امروزی و پل بزرگمهر جایگزین می‌کند و کم کم به سمت شرق می‌روند و در دوره های بعد اصفهان را ترک کردند و تعداد بسیار بسیار اندکی از آنها در شهر اصفهان باقی می‌مانند. همراه شاه عباس همه بستگان و دوستان او به اصفهان مهاجرت می‌کنند و برای سکونت دادن آنها محله ای می‌سازد با شبکه بندی جدید و آن محله عباس آباد امروزی است محله عباس آباد در دوره های بعد کم کم گسترش پیدا می‌کند و محله مارنان را نیز در بر می‌گیرد و کم کم این حوزه بزرگتر می‌شود و به سمت غرب می‌رود.

دسته ای دیگر نیز در دوران صفوی به اصفهان کوچ می‌کنند و آنها آرامنه هستند به دلیل مسایل دینی و نوع نگاهی که در آن زمان بوده ایشان را در بخش مسلمان نشین شهر ساکن نمی‌کنند و آنها را در حومه شهر سکنی می‌دهند. در بررسی تمامی سفرنامه هایی که از دوران صفوی به جای مانده همه نام روستای جلفا را برده اند و هیچ کس نام شهر به آن نداده است و این افراد ناگزیر هستند برای زندگی و فعالیت های روزانه با شهر ارتباط برقرار کنند پس باید بتوانند از رودخانه عبور کنند و به آن طرف بیایند.

در بازسازی های شهر صفوی می‌بینیم که تمرکز قسمت های مختلف شهر در شمال شهر بوده است و در بازسازی دیگری در جنوب شهر باغ هزار جریب را می‌بینیم اگر بخواهیم ورودی باغ را دقیق تر بشناسیم باید بدانیم که ورودی این باغ در محل مترو شریعتی امروز است سمت شمال شرقی باغ در خیابان شیخ صدوق قرار می‌گیرد سمت شمال غربی در جایی که امروز مقر نیروی انتظامی در خیابان شریعتی است جنوب غربی آن کبوترخانه ایست که امروزه در دانشگاه اصفهان است و جنوب شرقی کبوترخانه ایست که در مرداویج قرار گرفته است. و در اینجا چهارباغ بسته می‌شود و شما به دیواری می‌رسید که دیوار باغ است و از آن طرف هم همین اتفاق می‌افتد و چهارباغ در جایی که دروازه دولت است به پایان می‌رسد و ساختمان جهان نما قرار می‌گیرد و بعد در دوره پهلوی این مسیر امتداد پیدا کرد.

یک تصویر بسیار کم نظیر و کمتر دیده شده از اصفهان نقشه اصفهان در سال ۱۳۳۲ است

و متأسفانه اصل این نقشه و تصویر مفقود شده است و اطلاعی بسیار ارزشمند در کنار این نقشه ثبت شده است که این نقشه به وسیله گردان هوایی تصویربرداری شده است و پس از پیگیری‌ها مشخص شد که در سال ۳۲ ما گردان هوایی نداشته ایم و این تصویر توسط گردان هوایی که در ایران مستقر بوده اند تصویربرداری شده که برخی تصویر را به آلمان‌ها و برخی به انگلیس‌ها نسبت می‌دهند ولی اصل نقشه وجود ندارد.

نکته قابل توجه در این نقشه پایین تصویر در مرکز نشان می‌دهد که باغ هزار جریب هنوز پابرجاست و در امتداد مسیر بعد از چهار باغ بالا و سی و سه پل و چهار باغ دیگر نیست. در این تصویر بازنمایی کرده که چگونه از باغ‌ها و مسیرهایی که در اصفهان است در شکل‌گیری پل‌ها تاثیر می‌گذارد.

نقشه دیگری نیز داریم که یک فرانسوی به نام بودائن تنظیم می‌کند که این یکی از دقیق‌ترین نقشه‌هایی است که تهیه شده است دو تا از این نقشه در ارتباط با تخت فولاد است یکی در ارتباط با کل شهر اصفهان در این نقشه باز باغ هزار جریب را نمایش می‌دهد در سمت چپ باغ فرح آباد را نمایش می‌دهد با توجه به امتداد مسیرها به کارایی پل‌ها پی می‌بریم شما اگر از جنوب هر بخواهید به شیراز بروید امکانش وجود ندارد پس تا سال ۱۳۳۲ هیچ مسیر مستقیمی برای اینکه شما به شیراز بروید وجود ندارد مسیر شیراز مسیری است که در امتداد آن پلی به نام پل خواجه ساخته می‌شود در نقشه‌ای از پاسکال کوست که کل نقشه‌ای از اصفهان را ترسیم کرده است می‌بینیم که پل خواجه و سی و سه پل به خوبی در آن مشخص است و در امتداد نقشه حتی می‌توانیم مناره وابسته به پل شهرستان را ببینیم.

در نقشه چیریکوف که یکی از ارزشمندترین نقشه‌های به جای مانده است می‌توانیم باغ هزار جریب و امتداد مسیر را می‌بینیم و متوجه می‌شویم که چرا باید از نقشه جایگزین استفاده کنیم برای رسیدن به شیراز.

در شهر اصفهان مردم نگاه بسیار ویژه‌ای به پل‌ها و رودخانه زاینده رود دارند و نسبت به اتفاقاتی که برای رودخانه و پل‌ها می‌افتد بسیار حساس هستند در چند سال پیش که مسئله حفر تونل برای مترو مطرح بود شاهد بازخوردهایی هم از جانب عامه مردم و هم از جانب

کارشناسان بودیم و این برای این است که ما فقط پل را مسیری برای گذر نمی دانیم در این جا به بررسی دیدگاه ها نسبت به پل می پردازیم پل که کاربرد سیاسی یا اقتصادی دارد پل که مخصوص خاندان سلطنتی است، پل که پول ساز است، پل که مخصوص اقلیت های دینی است، پل که برای تفریح است، پل که برای جشن گرفتن است، پل که برای ۱۳ به در استفاده می شود و یک نگاه کلی به تاریخ شفاهی بیندازیم و ببینیم کاربرد پل ها چه بوده است.

در زمان خیلی قدیم نزدیک پل ها مراسم کتان شویان و قالی شویان بود و حتی کسانی که در کار قلمکار بودند در نزدیکی این پل ها به شستشوی پارچه های خود می پرداختند بعدها در دوره پهلوی اول که هنوز مسیر دسترسی به رودخانه حذف نشده بود این کتان شویان و ماشین شویان تبدیل شده بود به ماشین شویان. امروزه نگاه ما به پل های تاریخی لزوماً نگاه به کالبد پل نیست افزون بر پل به پیرامون آن نیز دقت می کنیم افزون بر پل به کاربری آن نیز توجه می کنیم و مبحثی که امروزه در دنیا مطرح است منظر پل است شما اجازه ندارید منظر یک پل را با ساختمان سازی تخریب کنید کاری که متأسفانه امروز انبوه سازی هایی که به شکل بلند مرتبه اطراف رودخانه انجام شده منظر پل را خدشه دار کرده است.

این هتل هم تحت نام کوروش و بعد هم کوثر داستان هایی دارد که در ابتدا با ساخت آن مخالفت می شود و بعد در زمان پهلوی به دلیل ارتباطاتی که آن شخص سازنده با سیستم دربار داشته موفق به اخذ مجوز برای ساخت این هتل می شود ساخت این هتل منظر پل را دچار مشکل کرده است.

پل فقط مخصوص آدم ها نیست و حیوانات نیز از پل استفاده می کنند هم برای چرا کردن اطراف پل، هم برای کشاورزی کردن، هم پل گذر کاروانیان بوده که برای جابه جایی از شتر استفاده می کرده اند. یکی از تفریحات در گذشته ماهیگیری از روی پل بود در آن زمان که آب بیشتری در رودخانه جاری بود.

پل نمایش که یک فیلم در روی پل شهرستان ضبط می شود که اسم فیلم به خاز بنده نیست، فیلمی دیگر در روی پل خواجه با تیپ جاهلی دهه ۵۰ را می بینید و یک نمایش نور هم با نقش خاصش در روی پل خواجه می بینیم.

پل و شنا که البته شنا ممنوع است، پل و عکس یادگاری که هر اصفهانی حتماً یک عکس با پل های اصفهان دارد. ۸۰ درصد اصفهانی ها منار جنبان را نرفته اند اما ۱۰۰ درصد اصفهانی ها پل ها را رفته اند، پل خاطرات جمعه از دهه های خیلی قدیم تا الان که یادآور خاطرات قدیم ما هستند، پل شاه و پل مردم کاخ هفت دست در خیابان هفت دست با منظر پل خواجه که اشتباها این کاخ را کاخ آئینه خانه نامیده اند. پل خواجه بخشی دارد که مخصوص شاه است و پل جویی که کلاً مخصوص عبور و مرور خانواده شاه است، پل دین که شاردن توضیح می دهد کمپفر (Kaempfer) تأیید می کند و نیکلاس سانسون (Pere S. N. Sanson) همین حرف را می زند برای مثال در هنگام بارندگی مسیحیان اجازه عبور از روی سی و سه پل را نداشته اند برای همین در زمان شاه عباس دوم یکی از ثروت مندان آرامنه پل مارنان را پدید می آورد که لقب سرفراز را می گیرد و پل شهرستان بنا بر مهاجرت زرتشتیان از جنوب غربی به جنوب شرقی بیشتر مورد استفاده زرتشتیان بوده است.

پل اقتصاد و پل فقر: پل ها پول ساز بودند و خیلی را ثروتمند کرده و متأسفانه مثل امروز حاشیه نشینانی را می بینیم که با فقر در کنار پل زندگی می کرده اند. پل سیاست چپ و راست که نقل است از روزنامه های دهه ۲۰ و ۳۰ که حزب ها سیاسی عموماً پل ها را برای تجمع های خود انتخاب می کرده اند برای مثال چپی ها عموماً پل سی و سه پل را مقرر خود قرار می داده اند و علت آن مشخص است زیرا کارگران عموماً از روی این پل عبور و مرور می کرده اند.

پل آزادی: مشروطه خواهانی که وارد اصفهان می شوند گردهمایی های خود را در پل خواجه شکل می داده اند. پل و جشن برای مثال اگر در سیزده به در بخواهید به پل بروید باید بسیار خوش شانس باشید که بتوانید جایی پیدا کنید و در روزهای خاص پل ها میعادگاه اصفهانی ها می شود.

یکی از دوستان فرهیخته در بخش تخت فولاد شهرداری اصطلاحی به نام نواقلی را به کار بردن که دید مرا نسبت به پل ها عوض کرد که من در این جا به توضیح این مورد می پردازم دو واژه دیگر هم هست بنام باج خانه و دروازه بان که برای شما توضیح می دهد. سیل چندین بار پل ها را خراب می کند. چنانچه به تصاویر پل ها دقت کنیم متوجه می شویم که به پل شهرستان و سی و سه پل چند قاب اضافه می شود که استحکام پل را بالا ببرد و همچنین

سنگ‌هایی روی پل‌ها پیدا می‌شود که تصاویری و نوشته‌هایی روی آنها حکاکی شده که به شغل و نام معماران اشاره دارد و گفته شده این سنگ‌ها از تخت فولاد آورده می‌شده است زیرا همانگونه که می‌دانید در خدفاصل پل خواجه و تخت فولاد بستر بسیار مناسبی از سنگ بوده و به همین دلیل پل خواجه در محل قبلی پل حسن بیگ بازسازی شده است.

و اما پل و خوراکی‌ها و پل و قهوه‌خانه‌ها که می‌توانیم به چایخانه زیرسی و سه پل اشاره کنیم. در پل‌ها تزیینات چندانی به کار نمی‌برده‌اند و تنها پلی که تزیینات دارد پل خواجه است که دارای کاشیکاری است و این تزیینات متعلق به دو دوره است اول تزیینات کاشی دوره صفویه و تزیینات کاشی دوره قاجاریه. عمدتاً تزیینات کاشیکاری که در نمای روی پل است متعلق به دوره قاجار است و تزییناتی که در نمای بدنه بیرونی پل است متعلق به دوره صفوی است و ترکیب انواع آجر و کاشی و کاشی‌های معقلی که در قسمت شاه نشین پل خواجه است و در بخش بالا یک سگویی سنگی است که محققین بر این باورند که شاه عباس دوم در اینجا می‌نشسته است و مراسم آب پاشان را تماشا می‌کرده است البته بیشتر مراسم آب پاشان در نزدیک سی و سه پل انجام می‌شده است. پل و عبور: متأسفانه یک زمانی با ماشین از روی پل عبور می‌کرده‌اند از روی پل هم دوچرخه و هم موتور عبور می‌کرده است و در زمانی که کارخانه‌ها تعطیل می‌شده است حجم عظیمی از دوچرخه‌ها از روی پل عبور می‌کرده است. کالسکه، درشکه، کجاوه، هودج، پالکی و عماری بوده‌اند که از روی پل عبور می‌کرده‌اند. همان‌گونه که می‌دانید پل خواجه چند مسیر مجزا دارد، مسیر پیاده‌های دو طرف و مسیری که طراحی شده برای عبور سواره پل سی و سه پل هم به همین گونه است.

پل و معماری: پل‌هایی که متقارن هستند که به آنها جفت می‌گوییم و پل‌هایی که متقارن نیستند می‌گوییم پادجفت دارند. سی و سه پل همچون دو خط موازی بر روی رودخانه قرار گرفته است اما پل خواجه در قسمت پایین سمت چپ چنانچه دقت کنین تقارنی که مد نظر شماست مشاهده نمی‌کنید و حتی در ورودی‌های این پل نیز هیچ‌گونه تقارنی مشاهده نمی‌شود و اما پل شهرستان که تقارن عمودی دارد نقشه‌هایی که توسط پاسکال کوست (Pascal Coste) و فلاندن (اوژن فلاندن Eugène Flandin) از پل تهیه کرده‌اند ویژگی‌های پل کاملاً در آنها

مشخص است. پل و موسیقی که فکر نمی‌کنیم کسی باشد که موسیقی و آوازه‌های زیر پل خواجه را نشنیده باشد بسیاری از نوازندگان و خوانندگان شهیر ایرانی از جمله زنده یاد استاد تاج در زیر این پل آوازه‌ها خوانده‌اند. پل و نون و آب: چند بنای استوانه‌ای شکل را در نزدیک پل خواجه می‌بینیم که آسیاب جهت آرد کردن گندم می‌بینیم. پل و مهاجرین، همان‌گونه که می‌دانید مهاجرین لهستانی در جنگ جهانی دوم طی یک مهاجرت اجباری به اصفهان می‌آیند در محله آرامنه سکنی می‌گزینند و چندین بار برای بازدید به نقاط مختلف شهر برده شده‌اند که یکی از این محله‌ها پل تاریخی شهرستان بوده است و عمدتاً این مهاجران کودکان و زنان بوده‌اند و بعد از جنگ جهانی به سرزمین خود باز می‌گردند. پل و گذر مهاجرین بیگانه عباس بهشتیان، یک زمانی یک تانک می‌خواست از روی پل رد شود این آقا روی پل دراز می‌کشد و اجازه عبور از روی پل را به تانک نمی‌دهد. پد و مد، در یک بازه زمانی یک گروه طراح لباس به اصفهان می‌آیند و با اکثر مناطق تاریخی اصفهان عکس تهیه می‌کنند. پل شمال و جنوب، بسیاری از شهرها پل را شمال و جنوب کرده‌اند اما بلد نبوده‌اند که شهر را به خوبی شمال و جنوب کنند در شهر اصفهان شمال اقتصادی بر شمال اقتصادی قرار نگرفته است، یعنی دقیقاً برعکس شمال اقتصادی در جنوب پل است و شمال جغرافیایی در سمت دیگر پل است. و در ادبیات اصفهان اصطلاح این ورآبی و آن ورآبی بسیار رایج است.

چنانچه گفتم پل‌ها را مستقیم نساختند اما علت آن چه بوده است؟ اولین دلیل که پل خواجه مستقیم ساخته نمی‌شود این است که همانطور که در «سیاحت نامه ابراهیم بیک» و همچنین در «فوائد الصوفیه» و چند کتاب دیگر نیز به آن اشاره شده قبل از پل خواجه پلی به نام «حسن بیک» در اینجا قرار داشته که پایه‌هایش از زمان ترکمانان بجا مانده بوده و مردم از آن عبور می‌کرده‌اند اما آن پل رو به ویرانی بوده است و زمانی که می‌خواستند این پل را بسازند روی همین پایه‌های این پل ساخته شده است که با پل خواجه جایگزین می‌شود.

دلیل دوم آن است که نه تنها دو طرف پل در امتداد هم نیستند بلکه خیابان‌هایی که در دو طرف آن هم هست در امتداد هم نیستند. این پل محله حسن آباد و خواجه‌ورا به تکیه تخت فولاد ارتباط می‌دهد برای همین پل نسبت به دو محوری که دارد کج است یک ورودی دارد در

سمت راست که دروازه پل خواجه بوده و کنار آن عمارت سردار علیخان بوده . بخش بالایی پل فاقد آن تقارنی است که مد نظر ماست و حتی در بخش پایینی نیز این تقارن وجود ندارد وسط پل یک ساختمان شش ضلعی وجود دارد همین اتفاق در پل هفت دست نیز افتاده است . در انتهای پل ساختمانی گنبد مانند است در محله خواجه که به گفته افراد این ساختمان تا دهه بیست هم هنوز پابرجا بوده است و از دهه بیست به بعد این ساختمان رو به تخریب می رود . بعد ها یک کوشک در دو قسمت پل اجرا می شود . در تصویر بازسازی شده توسط اوژن فلاندن چنانچه به انتهای پل دقت کنیم یک برج می بینیم . در زمانی قسمت از پل خیس می شود و برای تعمیر آن اقدام می کنند ناگهان سوراخی در زیر پل باز می شود و متوجه می شوند که آن قسمت کاملاً خیس بوده است و در زیر آن یک مسیر مادی پیدا می کنند که گذر آب مجزایی از آنجا رد می شده است و این مسیر در نقشه سید رضاخان نیز هست و این نقشه مرمت پل را در سال ۱۳۴۰ نمایش می دهد . گوم هایی که برای کف پل استفاده می کنند و شمع زنی هایی که در کف پل انجام می دهند و بعد سنگ های پل را مجدداً مرمت کنند .

پل شهرستان که به پل جسر معروف است این پل عمدتاً مسیر کاروانیان بوده است و عمدتاً مسیر کاروانیانی بوده که علاوه بر افراد کالا هم حمل می کرده اند . واژه نواقلی را به خاطر می آورید که در مبحث قبل به آن اشاره کردم واژه هم خانواده آن نقلیه است و آن اداره ای بوده است که برای گذر از روی پل عوارض دریافت می کرده اند . جالب است بدانید در نقشه سید رضاخان پل مارنان و هم برای پل سی و سه پل این مورد را داریم اما در روی قسمت شمالی پل شهرستان یک ساختمانی هست که آن را تحت نام باج خانه می شناسند باج خانه یعنی جایی که در آن خراج می گرفته اند . در نظر بگیرید یک ساختمان که دو برج در دو طرفش دارد و در یکی از برج ها نواقلی وجود داشته و در آن بخش دروازه بان پل قرار داشته است ، وظیفه دروازه بان چه بوده است ؟ کنترل ورود به شهر و حفظ امنیت شهر با مورد بررسی قرار دادن افرادی که وارد شهر می شوند و نوعی گمرک بدنی بوده است در حالی که در آن یکی برج نواقلی بوده است و جالب است بدانید اسنادی که از دوره قاجار به جای مانده است یک زحمت بسیار ارزشمندی را شهرداری متقبل شده است و آن مستند کردن اسنادی است از دوره قاجار و به صورت فایل

الکترونیک در دسترس است و مربوط به دوره ظلّ السلطان است یکی از این اسناد را که بنده مورد بررسی قرار دادم برآورد کردن هزینه ساخت یک مدرسه قدیمی را نشان می دهد و جالب است که در آن زمان ظلّ السلطان دستور برآورد هزینه ساخت یک مدرسه را داده بوده است در یکی دیگر از این اسناد توضیح داده شده است که هزینه عوارض برای هر وسیله نقلیه و شخص به چه شکل است و این اسناد بسیار ارزشمند که راجع به پل هاست هم اکنون در کتابخانه مرکزی شهر موجود است.

مکان امروزی پل شهرستان را چنانچه ببینیم متوجه می شویم که در حقّ آن بی مهری شده است، مسیر رودخانه را چرخانده اند و یک حوضچه آب در آن پدید آورده اند و رودخانه پایین تر است. همانگونه که در پل شهرستان می بینیم ستون ها و پایه های این پل شبیه به پل مارنان است زیرا باستان شناسان بر این باورند که ساختمان این پل هم قدمت ساسانی دارد و باید بدانیم این پل بارها در طول زمان مورد بازسازی و مرمت قرار گرفته است و تنها پایه اولیه کار متعلق به دوران ساسانی است اگر به تصاویر قدیمی پل دقت کنیم می بینیم که در دو طرف پل دو ساختمان قرار دارد باید بدانیم که تا زمان طولانی کاروان های زیادی از این پل عبور می کرده اند و بعد از آن کامیون ها از روی این پل عبور می کرده اند و تمام اینها باعث تخریب در پل شده است

پل سی و سه پل که گفتم دو خط موازی در امتداد یکدیگر هستند برای ساخت این پل مشکلات فراوانی وجود داشته است و در اسناد تاریخی توضیح داده اند که یکی از دلایل سختی کار آن بوده که بستر کار بستر مناسبی نبوده است و پل را در مکان اشتباهی ساخته اند و علت آن این است که بستر این پل آبرفتی بوده و تحمل وجود حضور این پل را نداشته است و با توجه به اینکه معماران از این مشکل آگاه بوده است اما برای قرار گیری این پل در مسیر چهارباغ مجبور به ساخت این پل در این مکان شده اند و بنا به اسناد تاریخی و برای اینکه استحکام پل را بالا ببرند مجبور شده اند چاهک های بسیار عمیقی در زیر این پل بزنند و آن را با سنگ و ملات ساروج پر کنند که سطح آن بالا بیاید و بعد پل را روی آن بسازند بر خلاف پل خواجه که روی بستر سنگی ساخته شده است. در اطراف این پل شاهد عمارت گنجعلی خان و باغ قاراپتیمان

مسیحی که اکنون جای آن مجتمع سپاهان و یک آسیاب هست، بودیم. در آخر پل دو برج می بینیم و یک ساختمان در انتهای پل در سمت خیابان انقلاب می بینیم که این ساختمان همان نواقلی پل سی و سه پل است. در برخی اسناد اشاره شده که این پل ۴۰ دهانه داشته و در جای دیگر اشاره شده که این پل ۳۳ دهانه داشته و در برخی جاها اشاره شده که ۳۰ دهانه داشته است، فقط در یک منبع اشاره شده که این پل ۴۰ دهانه داشته است و علت آن این است که به علت فراوانی دهانه های پل مورد شمارش قرار نگرفته است و بقیه منابع به آن ارجاع داده اند و این که گفته اند ۳۰ یا ۳۳ دهانه باید بدانیم که ۳ تا از دهانه ها قبل از نواقلی قرار گرفته است و ۳۰ تا از دهانه ها بعد از نواقلی است.

پل جویی که به اشتباه توسط بعضی از افراد پول چوبی خوانده می شود: در پل خواجه از بالا یک ساختمان شش ضلعی داشتیم و در روی پل جویی هم دو ساختمان ۶ ضلعی وجود دارد این دو تا چیست؟ در نقشه ای که پاسکال کوست تهیه کرده ما فقط یک ۶ ضلعی می بینیم که بعد به ۲ تا تبدیل شده است. باید بدانیم که این دو ساختمان معاصر هستند و در زمان پهلوی اول این دو بازسازی می شود. در تصویری که شاردن کشیده است در سمت راست کاخ سعادت آباد را می بینیم و یک پل را نیز کشیده که پایه های چوبی دارد و علت اینکه در بعضی موارد به اشتباه پل را پول چوبی می نامند همین است. اما طبق اسناد باید بدانیم که در آن زمان که کاخ هفت دست و نمکدان تازه شروع به کار می کنند یک پل چوبی در این قسمت احداث می شود این پل ارتباط دهنده باغ دریاچه با باغ سعادت آباد است باغ سعادت آباد باغی که در جنوب قرار گرفته و باغ دریاچه باغی که دقیقاً در ضلع شمالی پل قرار می گرفته و این پل دقیقاً این دو را به هم ارتباط می داده است. اما بعد ها مشکلی پیدا می شود بواسطه آن کمبود آب برای آبیاری باغ سعادت آباد وجود داشته که البته نه کمبود آب که پایین بودن و سوار نشدن آب روی باغ بوده و از این رو پل بنایی احداث می کنند که از روی این پل جوی آبی می گذرد که آب را از شمال پل به جنوب پل می برده است به این پل ها آباره می گویند و این نمونه پل را در رم و یونان بسیار زیاد داریم. پس این پل کاربری آباره بوده یعنی آب را از آن طرف پل به این طرف پل هدایت می کرده است. بعد ها اسم باغ سعادت آباد را باغ هزار جریب نو می گذارند.

پل مارنان، نواقلی مارنان که جالب است بدانید نواقلی مارنان دقیقاً روی پل نبوده و با فاصله از پل قرار داشته است پل مارنان برای ارتباط برقرار کردن بین محله مارنان و محله جلفا ایجاد شده است محله مارنان گسترش یافته محله عباس آباد است مارنان یا مهردینان که اسم قدیمی تر مارنان است دلیل اجرای پل مارنان بیشتر دینی است.

پل خواجه به نام پل گبرها نیز معروف بوده است زیرا اولین مسیر عبور و مرور زرتشتیان بوده است. یک ساختمان در سمت راست پل مارنان می بینیم که متأسفانه هیچ سندی از آن در دسترس نیست. اگر در قوس های پل ها دقت بکنیم قوس های پل شهرستان اصولاً مازه دار هستند یعنی سرشان تیز نیست ولی بعدها در مرمت آن کمی سر قوس ها را تیز کرده اند ولی در پل مارنان آنهایی که کانی پوش می نامیم که برای شدت بخشیدن به سرعت آب بوده اینها را مازه دار ساخته ولی خود قوس ها تیزه دار هستند حجم کنونی پل مارنان کاملاً متعلق به دوره صفویه است. کتاب بسیار ارزشمندی داریم به نام وصف بناهای مشهور اصفهان از یوزوکچیان و رطانس نقاشی هایی در این کتاب وجود دارد مربوط به بناهایی که در اصفهان از دست رفته اند و اطلاعات بسیار ارزشمندی از این بناها بدست می دهد.

در جمع بندی نهایی باید بدانیم که پل شهرستان با جگانه داشت و کاربری آن بیشتر برای عبور کاروان ها بویژه کاروان های با حیوانات بود، پل خواجه بیشتر مسیر دسترسی به شیراز بود یا پل دسترسی به تخت فولاد بود به همین دلیل ما کاروانسرای به نام تخت فولاد یا کاروانسرای شیراز داریم که امروزه به آن کاروانسرای ملک گفته می شود، پل جویی که پل مخصوص عبور شاه بوده و هیچ کس اجازه عبور از آن را نداشته چون در سمت جنوب پل باغ سعادت آباد است که باغ شخصی است، پل سی و سه پل بیشتر برای ارتباط قسمت جنوب و شمال شهر ساخته می شود و بعد از آن مشکلاتی که برای عبور و مرور افرادی با اقلیت های دینی به وجود می آید باعث ساخت پل مارنان می شود. ساختمانی برای نواقلی بوده که برای دریافت عوارض ساخته می شده است.